

Isidor Levin

Kuidas Isidor Levin jäi ellu Teises maailmasõjas.

Katkendid I. Levini mälestustest
„Minu elu- ja mõttevarast”:
Meenutusi

Ajakiri „Akadeemia” NN 7, 8, 10,11, 12 2009; N1 2010;

Katkendid koostas Mark Rõbak

[1941. aasta. Eesti on juba Nõukogude Liidu koosseisus. 22. juunil saksa väed tungivad NSVL territooriumile. 2. juulil saab 22-aastane tudeng Daugavpilsist (Läti) Isidor Levin ajutise diplomi Tartu Ülikooli lõpetamisest. Peab kiiresti otsustama mida teha – kas evakueeruda Venemaale, proovida põgeneda teisse riiki, või jääda Eestisse. Illusioone kahe diktaatorliku režiimi puhul (Hitler ja Stalin) tal ei ole. Isidor üürib tuba oma õpetaja, kuulsa teoloogi ja kultuuritegelase Uku Masingu (1909-1985) majas. Peab otsustama... M.R.]

Teelaua man istudes otsustasime neljakesi, et ma jään Eestisse. Need olid Uku Masing ja tema teoloogiaüliõpilasest abikaasa Eha (sünd. Gnadenteich; 1912-1998), samuti *stud. phil.* Salme Niilend (a-st 1950 Leetmaa; 1915-2007), meie külaline. Olukord oli väga tõsine, lausa saatuslik, kuid jäägu see osa mälestusist esialgu sinnapaika.

.....

Kui Salme rääkis, kuidas ma maal elan, pöördus Eha kohe Peetri kiriku õpetaja poole palvega kirjutada mulle välja uus sünnitunnistus kui lätlasest pagulasele. Pastor oli Masingute tuttav, ometi keeldus ta säärast teenet osutamast, kui sai teada, milleks sünnitunnistust vaja on. Siiski jättis ta vana templiga tühja vormiplangi lauale, kui läks kirikla toast välja käimlasse, et jätta puhtaks oma südametunnistus. Eha võttis selle paberi ära. Peetri kirik oli sõja algul kannatada saanud, nii et dokumenti kontrollida oli võimatu. Selle plangi tõi Salme maale. Ta täitis formulari minu üsna usutava eluloo kohaselt. Põhijoontes olin Masinguga oma "biograafia" kooskõlastanud, pidades silmas isegi minu kuuluvust egiptlase Moosese leviitlikku hõimu, et Masing ei tarvitseks häda korral tunnistada ebatõtt minu kohta, et ma juut ei ole. ("Geltungsjude" kategooria olemasolu natsiseadustes meile siis teada ei olnud.) Mulle oli üliväga tähtis, et Masing ei peaks *valetama*.

.....

Salme vennad, eriti Juhan, käisid isatalus Kuustles harva, rääkisid minuga tühja-tähja, andes aga mõista, et peaksin lahkuma. Kord ilmus tallu kohalik konstaabel Soosaar, kontrollis passi, leidis, et see on korras, registreeritud mitu korda Tartus. Ütlesin, et varsti sõidan sinna.

Ükskord tuli Ella laudast joostes minu juurde ja rääkis, et valla politsei kontrollib elanikke; ta viis mind lambatalli, oli ju väga kõva külm. Ööbisin lammaste vahel soojas. Hommikul tuli Ella ja ütles, et võin tuppa minna. See oli ainus kord, kui olin peidus, ja nimelt lambana... . Põllumees Peda (Peeter) Koik luges kord Viljandi ajalehest *Sakala*, et juute saadetakse Poolasse Auschwitzi, lisades vist minu lohutuseks, et „maa võib seal hea olla”. Mis viga siis sinna minna?

Jõuluks 1941 tuli Salme maale. Sõitsime saanis koos perega kirikusse. Kolmekuningapäeval hakkasin valmistuma ärasõiduks.

.....

Sõidul Valka seletasin Salmele, kellena ma nüüdsest peale esinen, paludes seda "igaks juhuks" teatada Ukule ja Ehale. Jumalagajätuks kirjutasin neile viimse sõnumi ning andsin tagasi Läti passi, mis muide on Masingute kodus säilinud tänapäevani.

Jõudsime Valka. Salme jäi ootama rongi Tartu. Saksa politsei lähenes mööda tühja perrooni rongile, mis hakkas just liikuma. Jõudsin veel karata vagunisse. Reis läks Võru poole. Seal oli mul üks imelik tuttav, Matteus oli ta nimi. Öhtul otsisin ta maja üles. Ta tundis mind vaid näo järgi, vaevalt nimepidi. Taskus oli mul Peeda venna Abja politseis registreeritud pildita isikutunnistus Jaan Koigi nimele, mille olin võtnud laenuks, üksnes sõidu jaoks.

.....

Hommikul hakkasin astuma jalgsi läbi metsa Petseri suunas.

Oli külm. Ühes alevis palusin öömaja. Omakaitsealasest peremees palus näha dokumenti. Näitasin Koigi isikutunnistust, rääkisin Jaanina, kes olen, ja et lähen kloostri. Jäin köögis magama. Hommikul anti teed juua, leiba mul oli. Täna sin pererahvast öömaja eest ning läksin üle silla maanteele, et keegi küüditaks edasi. Sillavaht hakkas mind küsitlema, aga seletasin talle, et olin ööbinud tema ülemuse juures. Mu käitumine mõjus veenvalt ning ta ei kontrollinud enam midagi, laskis talupoisil minna. Läksin ja kadusin nende silmapiirilt metsa varjus. Liikusin Petseri

poole. Maanteel juhtus tulema üks talumees saanis, palusin teda võtta mind kaasa Petseri, oli nähtvasti venelane või setu, võttiski. Ühes kohas peatas, läksin maha, sest tema suundus teelt kõrvale oma külla. Sammusin hämarikus edasi üksi.

.....

Jõudsin Petseri kloostris hoovi õhtul. Kirikust tuli vastu vanem munk. Selgus, et see mees ongi kloostris, isa Pavel. Küsisin, kas ei leidu minu jaoks tööd ja kohta. Jutustasin, et õppisin usuteadust Tartus. Tema rääkis, et ta alles hiljuti palus Taeva Emandat saata appi haritud mees, kes eesti ja natuke saksa keelt oskab... Nüüd oli ta rõõmus, et Jumalaema täitis tema soovi. Ei hakanud küsima, mis usku olen või kust olen pärit. Ta võttis mu kaasa oma tuppa, küsis nime. Vastasin, et sünnilt Siegfried — ka Isidor — Kokins.

.....

16. märtsil 1942 tulid kaks eestlast "poliitilisest politseist" kloostrisse mu tuppa ja kutsusid kaasa tulema. Jätsin isa Paveli ja nahakunstnikuga jumalaga.

Ülekuulamisele pidin alla kirjutama protokollile, et olen arreteeritud kui "riigivastases tegevuses kahtlustatav isik". Küsisin nähtvasti Tartu ülikoolis õigusteadust õppinud politseiametnikult: "Millise riigi vastu? Kas Läti või Eesti Vabariigi, ENSV, Nõukogude Venemaa või koguni Saksamaa vastu? Mina mingist riigivastases tegevusest ei ole osa võtnud. Tunnen ennast piibelliku Taevariigi alamana... "

Seejärel viidi mind vanglasse. Olin oma kambris 81. vang; parajasti seisti õhtusel loetlusel. Tuba oli mehi täis, keegi näitas mulle koha paraski läheduses. Kõik oli mulle täitsa võõras, heitsin põrandale riides magama.

Pidin suutma luua kontakti kaasvangidega, aidata neid vaimselt, samuti ka eesti soost valvuritega. Petseri venelaste kambas torkas silma, et ma pole venelane, olin ju lätlane. Vanglas oli mul tegemist igasuguste inimestega, keda ilmtingimata pidin mõistma, kõigepealt nende eelarvamusi, mille kohta olin ju õppinud rahvateadust (*Volks- & Völkerkunde*). Iga äpardus, kas või see, mida ja mis keeles ma võin unes rääkida, võis olla surma-ohtlik. Pidin ennast sügavuti ja ka välispidi taltsutama, pidevalt kontrollima, kuni see kõik muutus loomulikuks refleksiks, automaatseks kaitsevahendiks. Seejuures pidin endiselt olema "mina ise", väljendama vaateid, mis loomulikult vastasid minu olemusele nii minevikus kui ka mittevabas olevikus. Sellest olenes ehk uute kogemustega minu tulevik.

Hiljem algas juurdlus, mis vormiliselt kunagi pole lõppenud. Jäin istuma vanglasse kui "kahtluse all" olev isik. Iga päev, iga tund ja hetk võis jääda mu elus viimseks. Nii ma mõtlesin ja vastavalt ka käitusin. See oli mu hoiak olnud ka kommunistliku võimu all ohtlikult muutlikus eraelus. Veendumuse poolest püsib see hoiak põhiliselt ka praegu, seda õpetas mulle Uku Masing.

.....

Petseri poliitilise politsei vangid viidi üle Tartu koonduslaagrisse ("töö- ja kasvatuslaagrisse"), kus võinuks leiduda inimesi, kes mind tundsid 1937. aastast saadik, mil elasin Tartus. Mu elu sõltus juurdluse agarusest *resp.* ogaruset ning paljust muust, eeskätt minust endast, minu käitumisest ja muljest, mida suutsin inimestele jätta.

Tartus Kuperjanovi kasarmus raudtee ääres nägin vangide seas "komandanti" (hiljem oli ta ametinimi "majavalitseja" (*upravdom*), kes Venemaal oli naeruväärne

bürokratlilik kuju, aga elus kaunis kardetav tegelane). See mehike oli 1940. aastal kirjutanud üles kõigi elanike nimed hr Truupõllult natsionaliseeritud majas. Ta oli kena käekirjaga kirjaoskamatu isik, kes käitus värske ülemusena jõhkralt. Vanglas oli mul hädasti tarvis, et talle jääks mulje, nagu näeks ta mind venelaste keskel esimest korda elus. See õnnestus. Ta kadus peatselt.

Varsti sattus koonduslaagrisse, küllap poliitilises kuriteos kahtlustatud, noormees, tudeng Tohver, kes oli olnud ülikoolis komnoorte tegelane. Märkasin, et ka tema tundis mu ära. Astusin pesuruumis ta juurde ja ütlesin, et on mõistlikum, kui tema mind ja mina teda üldse ei tunne. Mõne päeva pärast ma teda enam ei näinud.

1944. aastal sattus koonduslaagri Paul Sarv (1916-2005), kes elas mu läheduses Tähtveres. Pealegi oli ta külalisena viibinud Akadeemilises Juudi Ajaloo ja Kirjanduse Seltsis nagu Salme Niilendki. Näo järgi tundis ta mind ära, aga vaevalt oli mu nimi meeles. Pidin talle seletama "konteksti" ja tema mõtteid klaarima. Seegi õnnestus ning ta muutus mulle ohutuks. Tema ja kogu professor Jaan Sarve perekond olid tüüpilised eesti sõjaeelse intelligentsi esindajad. Salme jutustas, et Sarvede kodus olid nädalas päevad, mil tuli rääkida kindlat võõrkeelt, mis nõndaviisi enam polnud võõras: eesti, vene, saksa ja vist prantsuse keelt.

.....

Kuna ma olin Petseri (mitte Tartu) poliitilise politsei juurdlusalune, viidi mind 1944. aasta suvel relvastatud saatjaga Tallinnasse Patarei vanglasse uue süüdistusega, arvatavasti juurdlusele, et paljastada "organisatsioon", seejärel minu üle kohut pidada ning tõenäoliselt surma mõista.

Patareis viibisime kolmekesi väikses "kinnises" kambris. Juurdlusele ei kutsutud. Valvuri sõnul oli kong määratud vangidele, kes on mõistetud surma. Patarei vangla pandi parajasti tüüfusekarantiini tõttu ajutiselt kinni. Kohtulik asjaajamine katkes. Räägiti, et vangid levitasid kambritesse tüüfusetäisid. Ühel päeval kästi vangidel koridoriaknast vaadata, kuidas hoovis puuakse üles mitu vangi, kes olevat selles asjas süüdi. Mulle piisas eeskavas tühja võlla nägemisest, läksin kambriisse tagasi. (2007. aastal läbisõidul Tallinnast soovis mu abikaasa külastada turistina Patareid, et näha, kus ma kaks korda Saksa ning NSVLi okupatsiooni all vangina viibisin. Oli huvitav kuulda turistide küsimusi ning juhi seletusi; nad ei teadnud, et olen elujäänud tunnistaja.)

*

1944. aasta augusti lõpul koostasid Saksa politsei ametimehed järsku vangide nimekirja, küsiti saksa keeli, kus ja kellena keegi oli töötanud, kunas vahistati ja mille eest. Teatasin, et olin tööl Hamburgi firma Eggers (väliposti nr...) Emajõe silla ehitusel ja et hilinemise tõttu vahistati mind hiljuti "tööpõlgurina".

Järgmisel päeval hüüti mehi välja ja viidi avarasse eriruumi. Varsti sai selgeks, et väljavalitud vangide rühm, mina sealhulgas, on määratud evakueerimisele pealetungiva Punaarmee eest laeva Wartheland trümmis. Mitme päeva pärast randusime Danzigis. Eestlastest konvoi kadus teel koos dokumentidega. Olime kahtlased nimeta inimesed. Meid viidi paari päeva pärast Stutthofi koonduslaagri hoovi lageda taeva all. Seal oli laagri sisemine valitsemine poolakatest vangide käes. Tuli täita ankeete, minu numbriks sai Le 81288, olin siis teistele "osavaks" tõlgiks. Tänu sellele asjaolule õnnestus mul päästa iseennast ja salk eestlasi ning lätlasi surmanuhtlusest, juhul kui nad oleksid

tõetruult (nagu seda paljud saksa keele oskusega intelligentset eestlased tegid) ankeedis kirjutanud, mille eest ja kunas nad vahistati.

Ise registreerisin end lätlasena, kes Eestis kloostriks elas ning kes võeti seal kinni "tööpõlgurina" (*arbeitsscheu*). Märkisin ära Saksa firmad ja nende välipostiaadressi, kes ehitasid Emajõe ja Vasulas sildu. Olingi seal sunnitööl. Minu dokumentideta "minevik" oli sedapuhku korras.

KZ Stutthofis oli elada väga raske, sai hoope "kapode" (*Kameradschaftspolizei*) käest, kes uustulnukatele julmalt distsipliini õpetasid. Aga see oli ikkagi parem kui hukkuda viisakalt Tallinnas.

.....

Kui vange hakati jaokaupa sunnitööle saatma, pakkusin end koos poolakatega tööle relvatehases Schichau-Werke Elbingis, et pääseda Stutthofi põrgust.

.....

Mõne kuu pärast 1945. aasta veebruaris saadeti vange rongiga tagasi Stutthofi. Siseadministratsioon poolakatest, samuti SS-lased muutusid märksa taltsamaks; noored SS-lased läksid sõtta, asemele tulid vanemad mehed, kes aimasid, et Hitleri võim on otsas. Meid hakati jaotama rühmadesse, viidi jalgsi, ent kuhupoole, seda me ei teadnud.

Algas marss lumises poris.

Olime väga hädises olukorras ja näljast kurnatud, juba pikemat aega ei olnud antud mitte midagi süüa. Kes ei suutnud edasi sammuda ka teineteisest kõrvuti kinni hoides ja kukkus maha, neile lasti kuul pähe.

.....

8. märtsil 1945 nn surmateekonnal Stutthofist mere poole tungis Punaarmee soomusvägi tagant peale, SS-valve ratsutas juba öösi salaja ära, jäi vaid paar vanameest valveks, kelle Vene sõdurid maha lasksid.

Ronisin välja nn vabadusse, mis oli mulle tundmatu. Vabameelne 1940. aasta oli seljataga. Võinuksin kuidagi jääda Poolasse, aga polnud soovi. Tekkis igatsus "metafüüsilise" Tartu järele.

Pikkamööda kosusin ühes mõisas, kus olid kohalikud saksa pagulased, samuti mõned endised Hollandi, Itaalia jt sõjavangid. Stutthofi koonduslaagri vangidest poolakad tõttasid jalgsi kodu poole. Mõned eesti soost naisvangid võeti Punaarmee "organite" poolt filtreerimiseks. Mina sain sellest hoiduda. Mind peeti nimelt kas poolakaks või sakslaseks, keda punaarmeelased kohtlesid teisiti, vabameelsemalt kui oma kodanikke.

Mu kosumine edenes aeglaselt. Vajasin põletushaavadele ning jalgades külma pori tõttu puhkenud närvipõletiku vastu arstiabi. Läheduses Naugardis leidis üks sõjavangist saksa arst, kellel oli rohtude tagavara. Tema ravis mind intensiivselt võõra verega terveks.

Üks piirivalve väeosa võttis minu ja veel mõned endised Vene sõjavangid oma hoole alla appi. Kuna nad elanikkonnaga (sakslaste ning poolakatega) ei saanud kontakti, hakkasin punaarmeelastega sõbrutsema, olin tõlgiks. Neil oli antud korraldus organiseerida sakslaste ümberasustamine väljaspoole Poolale ettenähtud riigipiirist.

Sakslasil, enamasti naistel, oli sekeldusi poolakatega, kes käitusid nende suhtes jöhkralt. Venelased püüdsid ajada asja viisakamalt, inimlikumalt. Tulin neile appi. Piirivalve oli volitatud hoolitsema selle eest, et väärtasju, nimelt kunstiesemeid, maale, raamatukogusid ning arhiive ei hävitataks, nagu seda harrastasid ajaviiteks Vene sõdurid. Selles võisin anda nõu kui asjatundja. Teene eest

või lohakuse tõttu ehk kaastundest ei hakanud nad mind "filtreerima", ei vahistanud. Soovisin aga pääseda Tartusse. Mul polnud isikutunnistust, Punaarmee erinevalt ameeriklastest ja inglastest ei andnud mingit tõendit endistele koonduslaagri vangidele, seda tehti vist "filtreerimisel". Sihukest dokumenti mul polnud.

NSVLi seadustest polnud mul aimu, teadsin vaid, et pean olema väga ettevaatlik. Esinesin ju laagrinimega, mis oli omaseks saanud. Üks piirivalvekapten nimega Kalinin pidi ära sõitma puhkusele kodumaale Karjalasse. Palusin end kaasa võtta. Ta oli nõus, andis mulle selga suvise mundrisärgi ilma paguniteta, nagu käisid erru saadetud sõdurid. Olin Kalinini "*ordinarets*" (käskjalg), seepärast mind enam ei kontrollitud.

Sõitsime Kaunase kaudu Riiga. Kalinin sõitis ära Leningradi. Lubas tagasiteel enesest teatada ja tulla Tartu, et võtta mind kaasa Torunisse, kus ta väeosa Poolas asus. Ta sai teada, et mul oli olnud selles linnas, Saksamaalt tagasi hõivatud maal üks loeng ülikoolis teemal "Poola mõju Latgales". Aga hüva kapten ei andnud enam elumärki, ilmselt demobiliseeriti Karjalas.

Riia vaksalis kohtasin juhtumisi üht tuttavat juuti. Temalt sain kuulda sellest, mis juhtus Lätis Saksa okupatsiooni ajal. Sain teada, et mul sünnilinnas Daugavpilsis sugulasi enam pole. Jõudsin siis rongiga Tartusse, nagu esimest korda 29. juunil 1937. aastal. (See on mulle tänini oluline tähtpäev, mida hoian tänuga au sees.)

*

Pidin alustama elu uuesti algusest, aga kellena? Esialgu vangipõlvenimega, sest just selle nime all oli mul palju, liigagi palju tuttavaid kaasvange, nende ees polnuks mõistlik esineda "uue", s.o "õige" vana nime all, ent

eelmisest tudengiajast kardetavasti polnud vist alles mitte kedagi. Ma olin, kes ma olin.

Tartu vaksalist sammusin Tähtvere poole, kohver käes. Hurda tänav 9 nägin maja akna tagant istumas oma õpetajat ja päästjat Uku Masingut, miskipärast alumisel, mitte teisel korrusel, kus tema korter ja selles minu tuba asus.

Viimati olin Ukuga kohtunud vangina illegaalselt 1943. ja 1944. aastal, Saksa okupatsiooni ajal hamburglaste katte all. Nüüd üllataval rõõmsal kohtumisel kutsus Uku kõögist Eha, hüüdes: vaata, kes on meile tulnud! See oli rõõmus jälleenägemine. Masing hakkas jutustama sündmusist taastatud nõukogude võimu all.

.....

Masing jutustas mulle peatselt ka Kloogast. Kui Punaarmee sundis sakslased Eestist taganema, jäi sinna puuriit tapetud juutide laipadega, mis jäid lõpuni põlemata. Kellel oli nii kiire viimsel tunnil? Võimud otsustasid selgeks teha, kes oli selles kuriteos süüdi. Tarvis oli üle kuulata elavaid tunnistajaid, et vähemalt teada saada, kust tapetud pärit olid. Ka oli vaja uurida järele jäänud dokumente. Selleks moodustati riiklik usaldusväärne komisjon, kuhu kutsuti ka Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku piiskop, ja tema palus osaleda Masingul kui asjatundjal, kes oskab juutide keeli. Masing arvas, et kas ei leidu seal minugi laip... Komisjon avaldas aruande. Venelastel oli oluline kindlaks teha, kas tapetud meeste hulgas pole ehk "ausaid sovetlikke inimesi", või on need ainult välismaa juudid. Sellest sõltus tekst kollektiivsel hauakivil.

.....

Peatselt peeti mind Tartus kinni ja viidi ohvitseri saatel Tal-

linna NKGB "veeosakonna" käsutusse. Sain aru, et olin sattunud nende tähelepanu alla seoses sellega, mis minu kohta saadi kuulda just Pihkva järve äärseilt elanikelt, kellega koos istusin Petseri vanglas ja hiljem Tartu laagris kinni, kuni nad lõpuks põgenesid koju Pihkva järve rannikule. Mine tea, mis neil võis pähe tulla, et seda minu kohta jutustada, mis huvitas "julgeolekut". Tallinna NKGB polkovnik Mirzojev, vist kaukaaslane, alustas karmilt juurdlust teatega, et "ta teab minust kõik", ometi tahtis ta minu elulugu saada kirjalikult. Küsisin: kas eesti keeles, mis mulle mugavam, või vigases vene keeles? (Muide, see on väga odav hirmutamisevõte öelda, et kõik on teada. Mu õiget nime ei teadnud ta kaua. Nähtavasti lootis, et ta saab "õmmelda" mulle külge väga tähtsa kuriteo, mis teda edutaks kõrgemale.) Pidin aru andma, miks või kuidas "Hitler mind jättis ellu ja mihukese ülesandega mind saadeti Eestisse". Juurdlus usaldati hiljem leitnant Tšelnokovile, kes oli viisakam, ei kutsunud nii sageli ülekuulamisele öösiti, nagu see oli tavaks saanud.

Juurdlus kestis peaaegu aasta ja lõpuks mingeid konkreetseid süüdistusi ei esitatudki, kui mitte pidada kuriteoks seda, et jäin ellu.

Tallinnas hoiti mind kinni NKGB keldris Pagari tänaval,...

.....

Kui see veider juurdlus lõppes, viidi mind üle Patarei vanglasse ning kehva tervise tõttu ajuti ka vangla haiglasse, kus mu rõõmuks oli eraldi käimla, mida haiged võisid igal ajal kasutada. Pidin kohtuprotsessi oodates paar tundi viibima eraldi kambris, et võiksin lugeda süüdistusakti ja kirjutada omale vastuväidet. Seda ma ei teinud üldse, sest kõik oli niigi selge: mu ainuke süü oli, et elasin "vale nime all" (mõistagi et end päästa just sakslaste, kuid mitte sovetlike venelaste eest). Heideti ette, et "ausad nõukogude

inimesed hukati", aga mina jäin ellu, anti mõista loogiliselt, et ma pole "aus sovetlik inimene". Siiski pakkus prokurör mulle lõpuks võrdlemisi kergelt süüdistust, mida enda peale võttes pidin kohe saama vabaduse amnestia alusel. Sellest ma keeldusin otsustavalt.

Sõjaväe tribunalis leiti siiski, et prokuröri esitatud süüdistusel pole alust. (Vist oli hädasti vaja erandit statistika õilistamiseks. Kehtis ju "julgeoleku"-meestel reegel, et vaja on inimest, paragrahv tema vastu leidub alati!)

Sedapuhku ei lastud mind mitte maha, mis pidi juhtuma 1944. aastal Patareis Saksa okupatsiooni lõpul, vaid hoopis lahti, ent seda pärast minu näljastreiki, sest prokurör võis kümne päeva jooksul tribunali otsuse vastu protestida. Oodata ma enam ei tahtnud! Ütlesin, et mind võidakse vahistada uuesti, kui vangla väravast tulen välja.

Nälgimisega olin harjunud. Ilmus tohter, rääkis, et ta võib mind sunniviisil toita. Ütlesin, et sisuliselt oleks see kuritegu, sest tribunal ei leidnud põhjust karistamiseks. Mind vabastati paari päeva pärast.

Käekell — aga ilma rihmata, sest ettenähtud pika aja jooksul kuivab rihm ära — anti tagasi, samuti nööpe, mis pükstelt lõigati ära julgeoleku pärast, samuti pilet tagasisõiduks Tartusse, ning ühe päeva moon. Lahkumisel soovitas leitnant Tšelnokov "vahejuhtumist" minu huvides mitte rääkida, ankeet õige nimega jäägu lõpuni puhtaks.

Astusin lühikese ametliku ankeetse *olevikuga* KGB keldrisse, uskumata, et olen tõesti areteeritud, aga kui mind pildistati nimega "Siegfried Kokins" tahvilil käes ja pügati juuksed pääst ning lõigati nööbid pükstelt ära, sai mulle kõik selgeks: olen taas vangistatud. Nüüd tulin välja kui Isidor Levin oma 27 aastat pika heitliku kurva *minevikuga* tundmatusse ja võõrasse tõelusse.

Õppisin tundma, kui lühike on Nõukogude riigis inimese tee vanglasse ning kui pikk ja vaevarikas on sealt tee vabasse eraellu.

